

О. А. ІВАНОВА
(Київ, Україна)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК “УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОГРАФІЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.”: ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ

Описано необхідність та принципи укладання бібліографічного покажчика термінографічних праць ХІХ ст. – початку ХХІ ст., в якому ці праці систематизовано за алфавітним і тематичним принципом.

Ключові слова: термінографія, термінологічний словник, бібліографічний покажчик.

Термінологічна лексикографія – теорія і практика укладання спеціальних словників. Зародження української термінографії відбулося в ІІ половині ХІХ ст. із появою перших перекладних термінологічних словників. Її розвиток не відзначався стабільністю та послідовністю: періоди високої активності змінювалися майже повним затишшям у видавничій діяльності й тотальним контролем наповнення реєстрів словників. Незважаючи на перешкоди, впродовж цього часу укладено чимало словників різних галузей знань, які до цього часу не зібрано до єдиного зведеного бібліографічного покажчика.

Бібліографічний покажчик – це бібліографічний посібник, що містить значну кількість бібліографічних записів, має складну структуру та науково-довідковий апарат [4, с. 116]. Він є списком опублікованих документів, об'єднаних будь-якою ознакою, і забезпечених допоміжними індексами, що полегшують пошук і групування матеріалу. Є різні типи покажчиків, які поділяються: за способом відбору та групування документів, які входять до нього (ім'я історичної особи, видавництво, часовий проміжок, тематична єдність та ін.); за своїм призначенням (рекомендаційні, наукові); за хронологічними межами (ретроспективні, поточні). Незалежно від типу покажчика, структурна організація містить: заголовок (який повинен якнайповніше описати тему експонованих документів та їх хронологічні межі), передмову (де обґрунтовано вибір евристичних принципів видання та принципів групування документів, що входять до його складу), текст покажчика (упорядкована множина бібліографічних записів), допоміжні покажчики (іменний, топографічний, тематичний, хронологічний та ін.) [2]. Потреба в працях такого типу полягає в необхідності систематизації наявного матеріалу з певної галузі, теми, проблеми тощо.

Українська термінографія частково вже була об'єктом бібліографічного опрацювання. Першим зведеним списком праць із термінографії був підрозділ “Термінологічні словники” в бібліографічному покажчику з укра-

їнського мовознавства Л. І. Гольденберга і Н. Ф. Королевич "Українська мова: Бібліографічний покажчик (1918–1961 рр.)", що вийшов у 1963 р. У покажчику зафіксовано 97 фахових праць із різних галузей знань (ботаніка, медицина, техніка, виробництво, математика, фізика, фінанси, право та ін.), розміщених у алфавітному порядку. Серед них тлумачні, перекладні словники термінів та номенклатури, термінологічні бюлетені, проекти. Як зазначає автор, "до розділу не включені термінологічні словнички, надруковані в книгах з окремих питань науки і техніки" (УМ, с. 115–125).

У 1973 р. в Одесі вийшов бібліографічний покажчик А. А. Москаленка й Терлецької В. М. "Лексика. Лексикологія. Лексикографія (Бібліографічний покажчик, матеріали на допомогу науковій та навчальній роботі)", в якому в підрозділі "Термінологічні словники" зафіксовано 38 розміщених за алфавітом українськомовних праць за період з 1872 по 1971 рр. До покажчика увійшли перекладні, тлумачні, енциклопедичні термінологічні словники з техніки, математики, фізики, хімії, медицини, ботаніки, географії, бібліотекознавства, педагогіки, сільського господарства, мовознавства, літературознавства, юриспруденції (Москаленко, с. 26–28).

У 1993 р. у Львові виходить друком "Російсько-український словник з хемії та хемічної технології" М. Й. Ганіткевич і А. М. Зелізного, частиною передмови якого є "Джерельна бібліографія до опрацювання термінології словників хемії та хемічної технології". Бібліографія складається з 7-ми розділів. Розділ "Словники" має 4 підрозділи: "Хемічні словники" (10 праць), "Загальнотехнічні словники" (4), "Спеціалізовані словники" (12 праць). Словники в межах підрозділів розміщено в хронологічному порядку. До покажчика ввійшли термінографічні праці, видані як в Україні, так і поза її межами з 1917 по 1989 рр. (ДБ, с. 26–28).

У 2-му номері "Вісника АН України" за 1994 р. опубліковано статтю "Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова" О. Кочерги і В. Кулика. Це невеличка розвідка про розвиток української термінології II пол. XIX – початку XX ст., до якої додано список із 82 термінологічних словників і 5 термінологічних бюлетенів зазначеного періоду, які авторам вдалося віднайти в бібліотеках після відкриття спецхранів та переведення їх до фондів загального користування (Кочерга, с. 56). Матеріал у цьому списку подано в хронологічній послідовності за такими рубриками: "видання до 1917 року" (7 словників), "видання термінологічних комісій, що згодом об'єдналися, утворивши Інститут Української Наукової Мови" (11 словників), "видання Інституту Української Наукової Мови" (33 словники), "словники, укладені за участю ІУНМ" (12 словників), "інші видання" (19 словників), "репресивні бюлетені" (5 бюлетенів + 1 словник, укладений згідно з настановами медичного бюлетеня) (УТСДП, с. 56–61).

У 1999 р. у Львові виходить бібліографічний покажчик "Українська лексикографія XIII–XX ст." Т. Кульчицької, який містить відомості про 408 термінологічних словників, виданих з 1851 по 1998 рр. в Україні та поза її межами.

До покажчика ввійшли окремі видання, словники-додатки до наукових праць і розвідок. Дослідниця подає термінологічні словники за тема-

тичними групами (галузями знань: математика, механіка; фізика; хімія; геологія; географія; мінералогія; біологія, біохімія; екологія; ботаніка; зоологія; медицина; техніка, виробництво; інформатика; сільське господарство; ветеринарія; лісове господарство; історія; діловодство, економіка; право; державне адміністративне управління, військова справа; культура, наука, просвіта (музика; спорт; педагогіка, психологія; поліграфія, видавнича справа, бібліотекознавство); мовознавство; літературознавство; релігія і релігієзнавство; філософія; народна термінологія промислів і виробництва), в межах яких їх розміщено за роками в алфавітному порядку. Матеріал для покажчика був зібраний “за каталогами Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Варшавської бібліотеки Народової, Австрійської Національної бібліотеки, літописами Книжкової Палати, спеціальною філологічною літературою, мовознавчими періодичними виданнями, бібліографічними покажчиками” [3, с. 14]. Покажчик Т. Кульчицької став основою для подальшої дослідницької роботи в галузі бібліографування термінологічних словників.

На думку О. Антоновича, ця праця є першою спробою “узагальнення усіх нагромаджень словників і словникових матеріалів спеціального характеру” [1, с. 610] і “поза будь-яким сумнівом <...> є цінною у галузі бібліографування українського словникарства <...> Вона наочно показує стан словникарства на кінець тисячоліття” [1, с. 612]. Окремо зацентовано увагу на новому розділі “Рукописні словники” (всього 48 словників, 1 – термінологічний), матеріал для якого дослідниця добирала з літератури й доповнювала власними пошуками у фондах відділів рукописів бібліотек і архівів. О. Антонович вважає цей матеріал авторською знахідкою, нетиповою для бібліографій із лексикографії, але надзвичайно важливою для пізнання історії українського словникарства [1, с. 610–611]. Разом із тим, наголошуючи на неповноті реєстру покажчика, його рецензент подає зібраним особисто відомості про термінологічні словники, видані в Україні та за кордоном у 80–90-х рр. ХХ ст. Бібліографія нараховує 159 словників із різних галузей знання, розміщених за роками в алфавітному порядку (Антонович, с. 615–623).

У 2003 р. у Львові виходить праця М. Комової “Українська термінографія (1948–2002 рр.): Бібліографічний покажчик” – перший покажчик термінологічних словників, до якого ввійшли термінологічні словники зазначеного періоду, опубліковані окремими виданнями (понад 550) (Комова, с. 33–91). У ньому, як зазначено в передмові, “зроблено спробу максимально повно відобразити науково-технічну термінографію другої половини ХХ століття” [3, с. 6].

Аналізуючи історію розвитку української термінографії окресленого періоду, М. Комова розробила типологію термінологічних словників, класифікувавши їх за: 1) широтою охоплення термінологічної лексики (універсальні, багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві); 2) способом опису лексичного значення слова (перекладні: двомовні, багатомовні, енциклопедично-довідкового типу, які своєю чергою поділяються на тлумачні, тлумачно-перекладні, довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники,

словники історичних та народних термінів, ілюстративні); 3) за структурою видань (серійні, однотомні, багатотомні); 4) за читацькою адресою (призначений широким колам, окремим категоріям фахівців чи угрупованням мовців); 5) за ознакою первинності виходу в світ (оригінальні, передруки, перекладені); 6) за типом структурно-словотвірної будови (загальні, часткові). До кожної групи подано характеристику типу та проілюстровано найкращими, на думку автора, словниками, наприклад:

“Багатогалузеві словники охоплюють термінологію кількох суміжних галузей науки й техніки, які оперують переважно спільним поняттєво-термінологічним апаратом. До цього виду словників можна віднести “Словник російсько-український політехнічний” (К., 2000) на 40 тис. термінів, що його уклав В. С. Підлипенський. В Інституті української мови НАН України було створено академічну працю, яка витримала вже 2 видання – “Новий російсько-український словник-довідник” (Київ, 1998, 1999), який уміщує 100 тис. термінів юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери”. <...> “90-і роки збагатили лексикографічну практику розкриття термінології шляхом створення ілюстративних словників, коли використання мистецтва художньої ілюстрації є засобом візуального відтворення й пізнання поняття. Цей принцип реалізовано в словниках із виноградарства, геральдики, гончарства, наприклад, в “Ілюстрованому словнику народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина)” О. М. Пошивайло, підготовленому в 1993 р. в Інституті мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського та Народному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному” (Комова, с. 14, 21).

Крім того, М. Комова подає зведені таблиці, які репрезентують щорічну кількість словників за місцем видання, перекладних словників та словників довідково-енциклопедичного типу. Наприклад:

1948–1959

Місце видання	19..											
	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59
Київ	1		2		1			1	1	1		6
Нью-Йорк								1				
РАЗОМ:	1		2		1			2	1	1		6

Таке подання матеріалу вказує не лише на кількісні здобутки української термінографії, а є унаочненням активності термінографічної діяльності на різних етапах її розвитку. Словники в покажчику подано в хронологічному порядку з розміщенням назв словників і авторів за алфавітом у межах того самого року. Для зручності користування складено додатково покажчик авторів та предметний покажчик у алфавітному порядку.

Аналіз покажчиків доводить, що вони є важливим внеском у розвиток українського бібліографознавства, зокрема й бібліографії української термінографії, а також основою для майбутніх аналогічних праць, оскільки матеріал кожного наступного покажчика доповнює попередні. Зважаючи на активну термінографічну діяльність в Україні на початку XXI ст., актуальність укладання нового покажчика термінологічних словників є беззаперечною.

Об'єктом бібліографування покажчика "Українська термінографія XIX – початку XXI ст." є термінологічні словники української мови II пол. XIX – початку XXI ст. Основне його завдання – якнайповніше презентувати здобутки української термінографії названого періоду. До реєстру покажчика ввійшли всі термінологічні словники української мови від 1861 до 2014 рр., кількість яких становить близько 2 000. Під час укладання покажчика враховано напрацювання попередників, які доповнено власними пошуками в каталогах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки, в мовознавчих працях, списках джерел термінологічних словників, наукознавчих дослідженнях ("Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1798–1923" М. Д. Бойченко та ін. (УКФВ), "Бібліографія Записок Наукового Товариства імені Шевченка" В. Мейхера (Том I – ССXL, 1892–2000) (БЗНТШ).

Покажчик має передмову, в якій коротко описано історію розвитку української термінографії та принципи укладання покажчика. Бібліографію розділено за двома розділами: I. "Хронологічний покажчик"; II. "Галузевий покажчик".

У першому розділі словники систематизовано за роками, а в межах року – за абеткою прізвищ авторів або назв словників (якщо не зазначено авторів), наприклад:

1972

Енциклопедія народного господарства Української РСР / Ред. С. М. Ямпольський та ін. – Т. 4.: Ров–Я. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1972. – 594 с.

Латинсько-український анатомічний словник: Міжнародна та українська анатомічна номенклатура / Уклад. М. А. Нетлюх. – К.: Наук. думка, 1972. – 228 с.

Нумізматичний словник / Уклад. В. В. Зварич; За ред. М. Ф. Котляра. – Л.: Вид-во Львів, ун-ту, 1972. – 147 с.: 52 табл.

Українська сільськогосподарська енциклопедія: В 3-х т. / Редкол.: В. Ф. Пересипкін (відп. ред.) та ін. – Т. 3: Пол-Яшур. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1972. – 393 с.

1973

Економічний словник / За ред. П. І. Багрія, С. І. Дорогунцова. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1973. – 622 с.

Русско-украинский спортивный словарь: 7000 терминов / Сост. Н. И. Фирсель, В. Н. Калужная. – К.: Здоров'я, 1973. – 170 с.

Філософський словник / За ред. чл.-кор. АН УРСР В. І. Шинкарука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1973. – 600 с.

У другому розділі термінологічні словники систематизовано за галузями знань, а в межах галузі – за роками в алфавітному порядку прізвищ авторів або назв словників (якщо автора не зазначено), наприклад:

БОТАНІКА

Гавришкевич І. Початок до уложення термінології ботанической руской / І. Гавришкевич // Перемишлянинь. – Перемишль: Вид-во рус. Собора Крилошань, 1852. – С. 133–147.

Петрушевич М. Імена краєвих ростин і Ботанічний словарець / М. Петрушевич. – Стрий: Накл. авт., 1852. – 31 с.

Новицькій М. Додаточок до галицко-русской номенклатуры ботаничної (народні назви рослин) / М. Новицькій. – Львів: Наклад. М. Н. Коссака, 1861. – С. 94–103.

Верхратский І. Г. Початки до уложення номенклатуры и терминологии природописной, народної и замітка о волоськім павуку / Написав Іван Верхратский. – Львів:

Печатня М. Ф. Поремби, 1864. – Зош. 1. – 18 с. – (В кн. латин.-нім.-укр. словник зоол. термінів та приміт. про павуків).

Волковъ Ф. К. Списокъ растений съ народными названиями и этнографическими примечаниями, представленныхъ в Юго-Западный отдѣль Императорскаго Географическаго общества М. М. Семиренко и определенныхъ въ ботаническомъ отношеши проф. А. С. Роговичемъ / Ф. К. Волковъ // Записки Юго-Зап. отдела Рус. Геогр. об-ва. – К.: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 165–178.

В обох розділах у межах підрозділів спочатку подано джерела з використанням латинського алфавіту (англійська, німецька та ін. мови), потім – кирилиці (українська, російська, білоруська мови). Назви багатомовних словників подано кількома мовами в межах одного бібліографічного запису українською мовою.

Для зручності користування покажчиком додано абетковий іменний покажчик авторів та укладачів із зазначенням сторінок покажчика, наприклад:
Верхратський І. – 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8.
Галин М. – 12, 13, 17, 35.
Секунда Т. – 12, 13, 16, 17.

Таке структурування матеріалу, на нашу думку, уможливує швидке віднаходження необхідної термінографічної праці навіть за умови неповноти вихідних даних (знаючи лише рік, галузь, автора тощо).

До покажчика ввійшли: власне оригінальні термінографічні праці; словники-додатки до наукових праць, зокрема й статей, посібників; словники-проекти, опубліковані у збірниках наукових праць; рукописні словники (із зазначенням у дужках – рукопис), електронні термінологічні словники. Крім оригінальних словників, реєстр покажчика містить і передруки, появу яких спричинила нестача у фондах бібліотек заборонених і вилучених праць (це головним чином стосується словників 20–30-х рр. ХХ ст.).

Покажчик містить перекладні, тлумачні, тлумачно-перекладні, енциклопедичні словники, словники-довідники, енциклопедії, глосарії, тезауруси, інформаційно-пошукові тезауруси, термінологічні стандарти. До реєстру не внесено класифікатори і рубрикатори.

У покажчику дотримано чинних стандартів бібліографування, зокрема ДСТУ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис, бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання", ДСТУ 3582:2013 "Бібліографічний опис. Скорочення слів українською мовою. Загальні вимоги та правила", максимального відтворення оригінального правопису в назвах словників XIX – початку ХХ ст., який зберігає повноту даних та орфографію титульного аркуша. Наприклад:

* Гавришкевичъ И. Початокъ до уложення терминологіи ботанической рускои / И. Гавришкевичъ // Перемишлянинъ. – Перемишль: Вид-во рус. Собора Кривошаць, 1852. – С. 133–147.

* Верхратский И. Списъ важнѣйшихъ виразівъ з руської ботаничної терминологіі і номенклатури з оглядом на шкільну науку в вищихъ клясахъ гімназіі. – Львів: З печатні Т-ва ім. Шевченка, 1892. – 48 с. – Відбитка зі Справоздання ц.-к. гімназіі академічної у Львові за рік шкільний 1892.

Укладання такого покажчика є актуальним для української термінографії, оскільки дає можливість побачити не лише її досягнення, але й прогалини, що потребують заповнення необхідними словниками. Повнота бібліо-

графованого матеріалу, безсумнівно, забезпечить термінографів ґрунтовною джерельною базою при укладанні галузевих словників та стане в нагоді для фахівців різних галузей науки й техніки у пошуку необхідного словника.

1. Антонович О., Кульчицька Т. Ю. Українська лексикографія XIII–XX ст. : Бібліографічний покажчик / О. Антонович, Т. Ю. Кульчицька. – Львів, 1999. – 360 с. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXXXIX. Праці Філологічної секції. – Л. : [б.в.], 2000. – С. 609–615.
2. Бібліографічний покажчик. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Бібліографічний покажчик](http://uk.wikipedia.org/wiki/Бібліографічний_показчик).
3. Кульчицька Т. Ю. Передмова / Т. Ю. Кульчицька. // Українська лексикографія XIII–XX ст. : Бібліографічний покажчик – Л. : [б.в.], 1999. – С. 5–14.
4. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. [для студентів напряму 6.020102 “Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр.”] / Г. М. Швецова-Водка. – [3-те вид., випр. та допов.]. – Рівне : [б. в.], 2011. – 231 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонович – Антонович О., Кульчицька Т. Ю. Українська лексикографія XIII–XX ст. Бібліографічний покажчик / О. Антонович, Т. Ю. Кульчицька. – Львів, 1999. – 360 с. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXXXIX. Праці Філологічної секції. – Л. : [б.в.], 2000. – С. 615–623.
- БЗНТШ – Бібліографія Записок Наукового Товариства імені Шевченка / [уклад. В. Мейхер]. – Т. I–ССXL (1892–2000). – Л. : [б.в.], 2003. – 739 с.
- УМ – Гольденберг Л. І., Королевич Н. Ф. Українська мова : Біліографічний покажчик (1918–1961 рр.) / Л. І. Гольденберг, Н. Ф. Королевич. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – 302 с.
- ДБ – Джерельна бібліографія для опрацювання термінології та укладання словника з хімії та хемічної технології // Російсько-український словник з хімії та хемічної технології / [уклад. М. Ганіткевич, А. Зелізний]. – Л. : [б.в.], 1993. – С. 15–37.
- Комова – Комова М. В. Українська термінографія (1948–2002): Бібліографічний покажчик / М. В. Комова. – Л. : Ліга–Прес, 2003. – 112 с.
- УТСДП – Кочерга О., Кулик В. Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова / О. Кочерга, В. Кулик // Вісник АН України. – 1994. – № 2. – С. 55–61.
- Кульчицька – Кульчицька Т. Ю. Українська лексикографія XIII–XX ст. : Бібліографічний покажчик / Т. Ю. Кульчицька – Л. : [б.в.], 1999. – 359 с.
- Москаленко – Лексика. Лексикологія. Лексикографія. / А. А. Москаленко, В. М. Терлецька : Бібліографічний покажчик. Матеріали на допомогу науковій та навчальній роботі. – Одеса : [б.в.], 1973. – 62 с.
- УКФВ – Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923 : Бібліографічний покажчик : [у 3-х т.] / [редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін.; авт. кол. : М. Д. Бойченко та ін.]. – К. : [б.в.], 2003. – 673 с.

О. А. Ivanova

Bibliographical Index "Ukrainian Terminography of the 19 th – 21 st Centuries": Principles of Compiling"

The necessity and principles of compiling of the bibliographic index of terminographical works from the 19th - to the beginning of the 21st century are described, in which these works are systematized on alphabetical and thematic principle.